Tihomira Stepinac-Fabijanić

PALEOETNOLOŠKA ISTRAŽIVANJA KAMENIH POLJSKIH KUĆICA OKRUGLOG TLOCRTA U ISTRI

SADRŽAJ

Uvod 111
Nazivi i geografska rasprostranjenost kamenih poljskih skloništa u Istri . 113
Oblik i konstrukcija kažuna 116
Funkcija kažuna 123
Podrijetlo i razvoj kažuna 125
Zaključak 131
Prilozi (1—8) 131
Palaeoethnological Research of the circular stony Field-Houses in Istria . . 132

Uvod

Kada sam 1979. g. započela etnološko istraživanje istarske ruralne arhitekture, jedna me je tema osobito zainteresirala: bile su to slikovite poljske kućice od kamena, kružnog oblika, široko rasprostranjene u jugozapadnoj Istri.[1]

Sakupivši podatke iz dostupne literature, vlastite etnološke zapise i rezultate arheoloških iskapanja u Istri, nastojala sam da u ovom radu saberem i dopunim dosadašnje spoznaje o toj vrsti arhitekture, jednoj od najstarijih na istarskom tlu.

Arhaičan oblik i široka rasprostranjenost takva načina gradnje u suhozidu na području Mediterana potakli su brojne istraživače graditeljske baštine, arheologe, etnologe i arhitekte, da daju svoj prilog poznavanju tih osebujnih građevina. Osim na opširne radove Gerharda Rohlfsa (1963)[2] i Franza Josefa Hamma (1974),[3] u kojima se razmatra problem kružnih građevina na cijelom području Mediterana, moja istraživanja istarskih poljskih kućica kružnog tlocrta nadovezuju se na radove istraživača koji su se bavili istom temom na jadranskom prostoru, a to su R. Burton (1874),[4] C. Marchesetti (1903),[5] A. Gnirs (1906, 1925),[6] Ć. Iveković (1925),[7] R. Battaglia (1926),[8]

---

[1] Na terenu južne i centralne Istre obišla sam tada preko stotinu tih objekata, fotografirajući, mjereći i zapisujući podatke, koje sam zatim iznijela na znanstvenom skupu *Kulturno-povijesni razvoj graditeljskog nasljeđa Istre*, održanom u Puli 8—10. studenog, u referatu pod nazivom *Kažuni — narodno graditeljstvo jugozapadne Istre* (nije objavljeno).

[2] ROHLFS, Gerhard. Primitive Kuppelbauten in Europa. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Abh. N. F. 43, München, 1957. (tal. prijevod: Primitive costruzioni a cupola in Europa. Firenze, 1963)

[3] HAMM, Franz Josef. Kragwölbung und Kragkuppel, Konstruktion, Formgebung und Verbreitung neuzeitlicher Bauten in vorzeitlicher Technik. Bonner Jahrb. 174, Bonn, 1974, str. 299—336.

[4] BURTON, Richard. Notes on the Castellieri or prehistoric ruins of the Istrian peninsula. Journal of Antropological Society, London, 1874. (tal. prijevod: Capodistria, 1877.)

[5] MARCHESETTI, Carlo. I Castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia. Atti del Museo Civico di Storia Naturale, 4, Trieste, 1903, str. 1—206 + Tab. I—XXIII, karta.

[6] GNIRS, Anton. a) Tumulusgräber aus Kastellierzeit Istriens. Mitteilungen der Zentr. Kom. 5, Wien, 1906, str. 280—301; b) Istria praeromana. Karlsbad, 1925.

[7] IVEKOVIĆ, Ćiril. Bunje, ćemeri, poljarice. Zbornik kralja Tomislava, Posebna djela JAZU, 17, Zagreb, 1925, str. 413—429 + Tab. III.—XX.

[8] BATTAGLIA, Raffaello. Ricerche paleoetnologiche e folkloristiche sulla casa istriana primitiva. Atti e memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria, 38/2, Parenzo, 1926, str. 33—79 + ill.

B. Nice (1940),[9] A. Jutronić (1948),[10] A. Cucagna (1949),[11] M. Suić (1952),[12] A. Mohorovičić (1953, 1957, 1973),[13] B. Bačić (1960, 1973, 1978),[14] L. Gorlato (1961, 1967),[15] A. Freudenreich (1962, 1972),[16] P. Pagnini (1966),[17] A. Faber (1967, 1984),[18] T. Cevc (1969, 1984),[19] A. Stipčević (1974),[20] P. Skrivaneli (1978),[21] T. Stepinac-Fabijanić (1987).[22]

Istraživanja spomenutih autora ukazala su na brojne zajedničke osobine tih jednostavnih građevina na cijelom području njihova pojavljivanja — od Anatolije na istoku, preko mnogih zemalja Sredozemlja, do Walesa, Irske i Škotske, pa čak i Skandinavije na sjeveru (karta br. I prilog 1). Bez ozbira na to radi li se o arheološkim nalazima pretpovijesnih objekata (kao što su npr. kretsko-mikenski »tholosi«, sardinski »nuraghi« i dr.), ili su te građevine recentnog postanka i još u upotrebi (uglavnom kao poljska skloništa ili spremišta, ali i kao stanovi za ljude, npr. »trulli« u južnoj Italiji), tehnika je njihove gradnje identična (kružni tlocrt, suhozid, pokrov izveden u obliku tzv. neprave kupole), kao i mnogi konstrukcijski elementi (zid, vrata, svod, ukrasni kamen na vrhu i dr.), a zajednička je i uvjetovanost gradnje kamenom u kraškom podneblju, osobito u krajevima koji su oskudijevali drvom kao građevnim materijalom.

---

[9] NICE, Bruno. La casa rurale nella Venezia Giulia. Bologna, 1940.

[10] JUTRONIĆ, A. Bunje i druge poljske kućice i skloništa na Braču. Glasnik Srp. geograf. društva, 28/1, Beograd, str. 44—51.

[11] CUCAGNA, A. Contributo alla conoscenza delle »casite« istriane (Carso di Parenzo). Riv. Geograf. Italiana, 56, Firenze, 1949.

[12] SUIĆ, Mate. Liburnski nadgrobni spomenik. Vjesnik za arheol. i hist. dalm., 53, Split, 1952, str. 59—78.

[13] MOHOROVČIĆ, Andre. a) Analiza razvoja pučkih nastamba na otočnoj skupini Lošinj—Cres. Ljetopis JAZU, 60, Zagreb, 1953, str. 387—400; b) Razvoj nastamba i naselja. Ljet. JAZU, 62, Zagreb, 1957, str. 349—380; c) Razvoj urbanih cjelina, arhitektonske izgradnje i likovnog stvaranja na tlu Istre u doba srednjeg vijeka. Ljetopis JAZU, 77, Zagreb, 1973, str. 306—364.

[14] BAČIĆ, Boris. a) Tumuli iz brončanog doba na Maklavunu i Žamnjaku u južnoj Istri. Jadranski zbornik, 4, Rijeka—Pula, 1960, str. 197—210; b) Vela gromača kod Kavrana. Histriae Archaeolog., 1/4, Pula, 1973, str. 6—23; c) Prahistorijska izložba, Arheološki muzej Istre — Pula, Vodič III Pula, 1978, str. 27—44.

[15] GORLATO, Laura. a) Tipi di dimore temporanee: i »casoni« della laguna di Grado e le »casite« dell'Istria sud-occidentale. L'Universo, 2, Milano, 1961, str. 332—346; Notte sull insediamento umano sulla penisola Istriana. Atti e memorie, 15, Trieste,1967, str. 47—81.

[16] FREUDENREICH, Aleksandar. a) Narod gradi na ogoljelom krasu. Zagreb — Beograd, 1962. b) Kako narod gradi na području Hrvatske, Zagreb, 1972.

[17] PAGNINI, Paola. La casa rurale nel Carso Triestino. Atti del Museo Civ. di Storia Nat. di Trieste, 25/5, Trieste, 1966, str. 126—135.

[18] FABER, Aleksandra. a) Le »bunje« sul litorale nord-est dell' Adriatico e il problema delle loro origini. Atti del XV Congr. di Storia del Architettura, Malta, — Padova, 1967, str. 237—247; b) Prilog poznavanju arhiltekture tumula na Balkanu. Rad Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, Sarajevo, 1984, str. 171—188 + tabele.

[19] CEVC, Tone. a) Vorgeschichtliche Deutung der Sennhütte in den Kamniker Alpen. Alpes Orientales, 5, Ljubljana, 1969, str. 125—138; b) Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na slovenskem, Ljubljana, 1984.

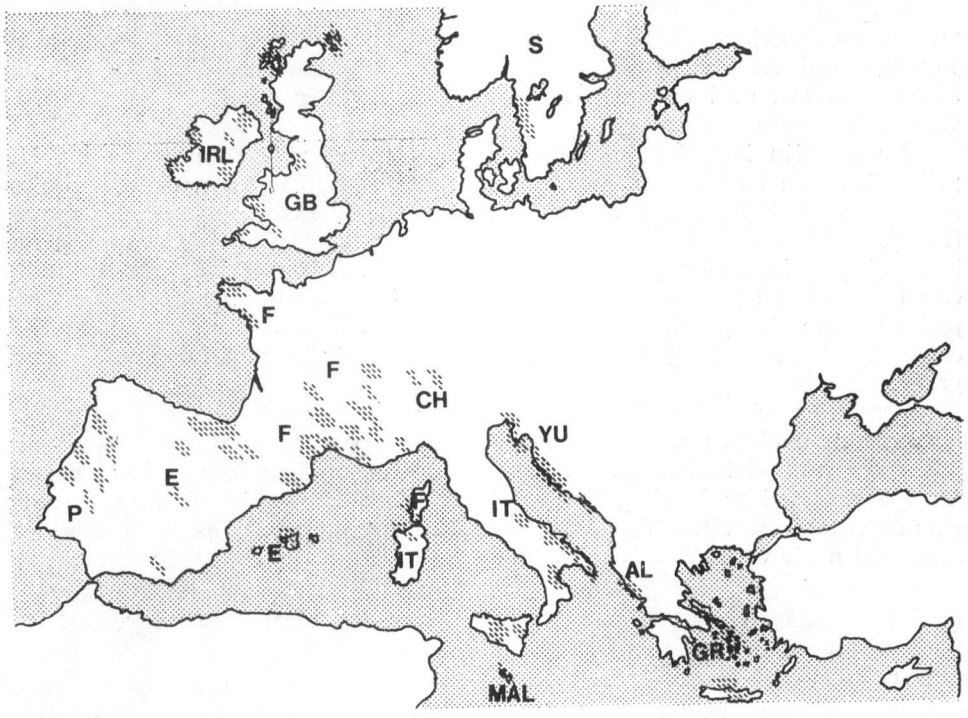
[20] STIPČEVIĆ, Aleksandar. Iliri — povijest, život, kultura. Zagreb, 1974.

[21] SKRIVANELI, Pjer. Prilog poznavanju trina na otoku Hvaru. Zapisi o zavičaju, 5, Jelsa, 1978, str. 26—34.

[22] STEPINAC-FABIJANIĆ, Tihomira. Kažuni, kažete, hiške, koče... Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, 3, Ljubljana, 1987, str. 89—101.

KARTA I

RASPROSTRANJENOST SUHOZIDNIH GRAĐEVINA OKRUGLOG TLOCRTA U EVROPI

Prilog 1

Geografski razmještaj kružnih kamenih građevina, njihova arhitektonska struktura i arheološki nalazi upućuju na to da njihovo podrijetlo tražimo u primitivnim nastambama paleomediteranskog razdoblja. Problem nastanka i razvoja te arhitekture, posebno na području sjevernog Jadrana, razmatra se na kraju ovoga priloga.

Nazivi i geografska rasprostranjenost kamenih poljskih skloništa u Istri

Na mnogim dijelovima jadranske obale, posebno u središnjoj Dalmaciji i na otocima, pa u Istri i na Krasu, nailazimo na kamene kućice s jednom prostorijom, kružnog tlocrta i s krovom građenim u tehnici tzv. neprave kupole, tj. kružno slaganim kamenim pločama. Uglavnom su te građevine smještene podalje od naselja, razasute po livadama i pašnjacima, ili uz rub obrađenih polja, pa čine vizualnu cjelinu sa zidićima (ZID, GROMAČA, MASIERA) koji omeđuju oranice i također su građeni »na suho«, slaganjem kamena bez vezivnog sredstva, malte.

U Dalmaciji su te poljske kućice poznate uglavnom pod starim nazivom BŪNJA,[23] također i pod nazivima POLJÀRICA, ĆÈMER, KUĆÈRICA,[24] pa TRIM, TRIN na otoku Hvaru.[25]

Istarski Talijani (u Vodnjanu, Balama, Rovinju i drugim mjestima) zovu takvu građevinu KAŹÌTA (od tal. casetta, casone = kućica); Hrvati je u jugozapadnoj Istri zovu KAŽUN, KAŽÈTA. Imenom KAŽETA (rjeđe KAŽUN) označava se i četverokutna građevina također od suhozida i s krovom od kamenih ploča na jednu ili na dvije vode.

Na temelju istraživanja na području Istre utvrdila sam (karta br. II, prilog 2) da su KAŽUNI okruglog tlocrta najgušće locirani u južnom dijelu, naročito u okolici gradića Vodnjana, zatim se šire raspršeno prema zapadu (Peroj, Bale, Rovinj) i sjeveru (okolica Kanfanara, Žminja i Barbana), a na istočnoj strani granicu predstavlja Raški zaljev. KAŽUNE srećemo sporadično i dalje idući prema sjeverozapadnoj Istri (Vižinada); međutim, na tom području sve više prevladava oblik KAŽUNA, tj. KAŽETE s četvrtastim tlocrtom i s krovom na jednu ili na dvije vode koji je postavljen na drvene grede.

Građevine okruglog tlocrta, izgrađene isključivo od kamenog suhozida i s krovom u obliku neprave kupole ponovno susrećemo u slovenskom dijelu Istre, u okolici Divače, Dekana[26] i raspršene po sjenokošama i vinogradima slovenskog i tršćanskog Krasa.[27] Na cijelom tom području te se građevine zovu HĬŠKE, HĬŠICE, KÒČE (na talijanskom dijelu Krasa nose također slovenski naziv COCIA = koča, kuća).

Interesantno je još napomenuti da sam na okrugla pastirska skloništa toga tipa naišla i na izoliranom području podno Ćićarije (između Ročkog polja i Lupoglava), gdje se javljaju pod nazivom HĬŽICA.

Na području Kvarnerskih otoka utvrdila sam postojanje kružnih poljskih KŬĆICA na Cresu (zaleđe Cresa i Valuna).[28]. Na otoku Krku nisu utvrđeni slični oblici skloništa s kupolom, ali na području Baške postoje okrugli pastirski torovi za ovce prekriveni granjem (MOŠŬNE). U povijesnim dokumentima iz srednjeg vijeka zabilježena su također pastirska skloništa od suhozida (KOMĀRDE, privremeni parstirski stanovi) na teritoriju Poljica i Dubašnice, ali nije pouzdano da su imale okrugli tlocrt.[29]

Suhozidna poljska skloništa (četverokutnog, rjeđe okruglog tlocrta) poznata su i u Liburnijskom primorju (u zaleđu Rijeke, od Zameta prema Mar-

---

[23] Etnonim Bunjevci povezuje se s »bunjom« (Enciklopedija Jugoslavije, 2, Zagreb, 1956, str. 304).

[24] IVEKOVIĆ, Ć. Op. cit. (bilj. 7).

[25] SKRIVANELI, P. Op. cit. (bilj. 21).

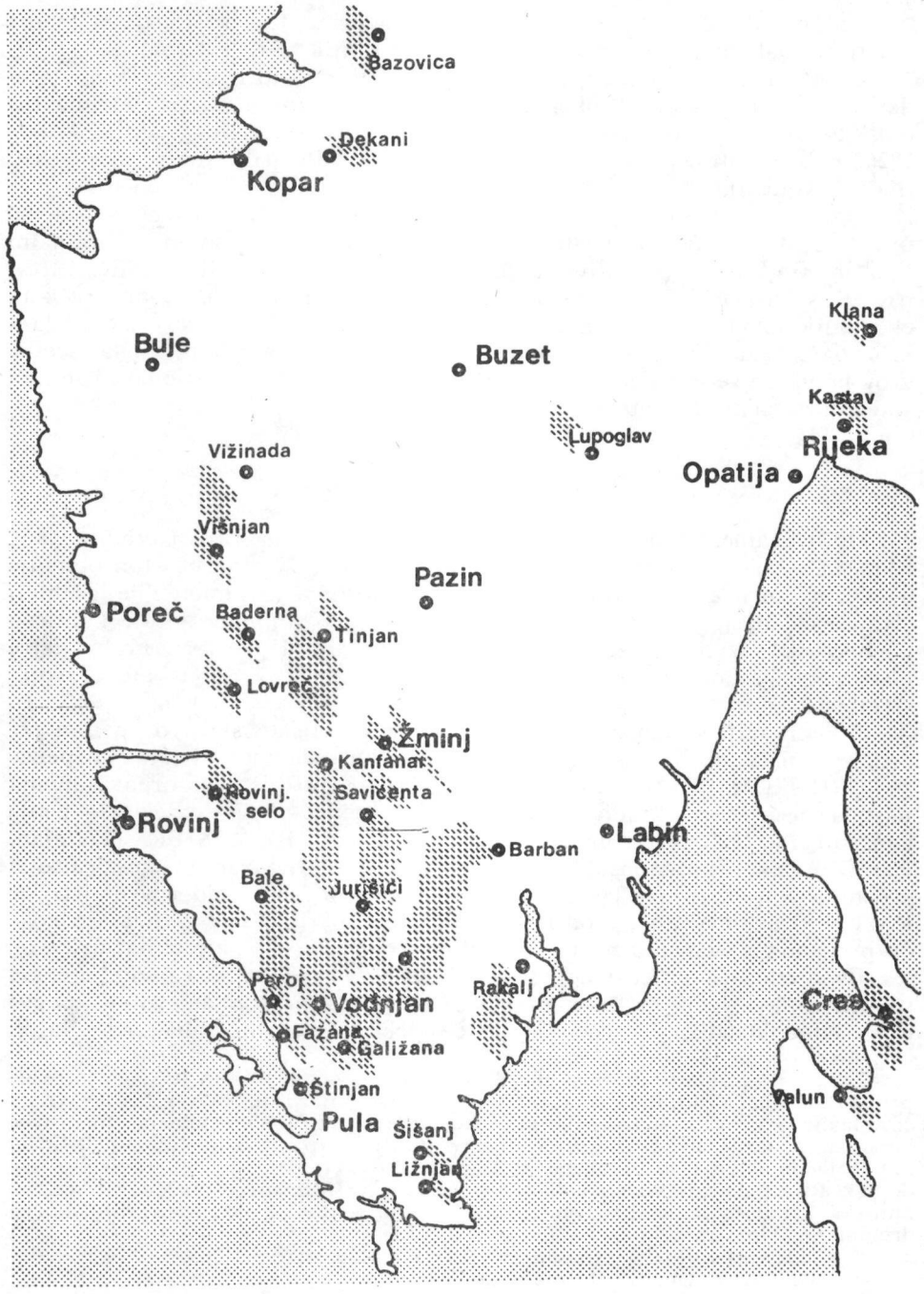
[26] VILFAN, S. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev; Kmečka hiša. Ljubljana, 1970, str. 557.

[27] MATIČETOV, M. O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev; Kmečki dom. Slovenski etnograf, 1, Ljubljana, 1948, str. 19, 20. PAGNINI, P. Op. cit. (bilj. 17), str. 126—133.

[28] U fototeci etnološkog odsjeka Filozofskog fakulteta u Zagrebu naišla sam na fotografije »kućica« iz godine 1948. koje dokumentiraju te objekte u okolici Valuna (fotografije br. 797, 821, 822, 829, 831). Ja sam u zaleđu grada Cresa 1985. g. zabilježila postojanje petnaestak »kućica« (prema kazivanju), a snimila i dokumentirala njih pet.

[29] BOLONIĆ, M. — ŽIC ROKOV, I. Otok Krk kroz vjekove. Zagreb, 1977, str. 350.

RASPROSTRANJENOST SUHOZIDNIH GRAĐEVINA OKRUGLOG TLOCRTA U ISTRI

Prilog 2

čeljima, Klani, Skalnici), pod nazivom KŮĆICA.[30] Čini se da ih u podvelebitskom kraju nema, odnosno tamo do sada nije zabilježeno njihovo postojanje.

Dalje možemo pratiti srodne oblike građevina tek od zaleđa Šibenika i dalje u Dalmaciji, pod nazivom BUNJA, ĆEMER, KUĆERICA.

Opis i regionalni razmještaj okruglih jednoprostorijskih kamenih građevina u Istri (posebno u okolici Vodnjana), paralelno s razmještajem arheoloških lokaliteta brončanodobnih kašteljera (castellieri) ili gradina, dao je 1926. godine Raffaello Battaglia (prema arheološkim nalazima C. Marchesettija i A. Gnirsa).[31]

Opširniji rad o okruglim skloništima na području tršćanskog Krasa napisala je M. P. Pagnini (1966). Ona smatra da su, u usporedbi s istarskim KAŽUNIMA, mnogo primitivniji izgled i manje dimenzije KOČA ili HIŠICA u vezi s drugačijim geomorfološkim prilikama i siromašnijom kraškom ekonomijom.[32] Gruba izrada od neobrađena kamena, bez vidljiva prijelaza kružnog zida u kupolu, i sama konstrukcija kupole kraških skloništa (svod i krov ne grade se odvojeno, kao npr. u vodnjanske KAŽITE) tipološki ih svrstava bliže dalmatinskim BUNJAMA.[33]

Oblik i konstrukcija kažuna

Obilje kamena i mediteranska klima utjecali su na razvoj graditeljskog iskustva istarskog čovjeka. U nastojanju da svoj životni prostor oblikuje u skladu s prirodnom okolinom i vlastitim potrebama samouki je graditelj stvarao oslanjajući se na tradiciju i primajući postupno utjecaje kulturno i tehnološki razvijenije sredine. Predajom oblikovani prostori ruralne Istre ukazuju na iskonsku jednostavnost, funkcionalnost i domišljatost svojih stvaralaca.

Konstrukcije u suhozidu najstarije su graditeljsko iskustvo na tom području, a nalazimo ih još do danas u različitim oblicima u istarskom pejzažu. GROMAČA, GRÍŽA (zaleđe Rijeke), MENIK (Cres), tj. hrpa kamenja nastala čišćenjem obradivog zemljišta, arhitektonski je najelementarnija konstrukcija. U dva reda »na suho« slagani kameni ZID, MASIERA (Vodnjan) jest slijedeća arhitektonska forma u funkciji obilježavanja, ograničavanja prostora. Najjednostavnija suhozidna jednoprostorijska građevina u Istri je KAŽUN. Građen isključivo od kamena složena uokrug bez vezivnog sredstva, on predstavlja elementarno tehničko i funkcionalno rješenje obitavališta.

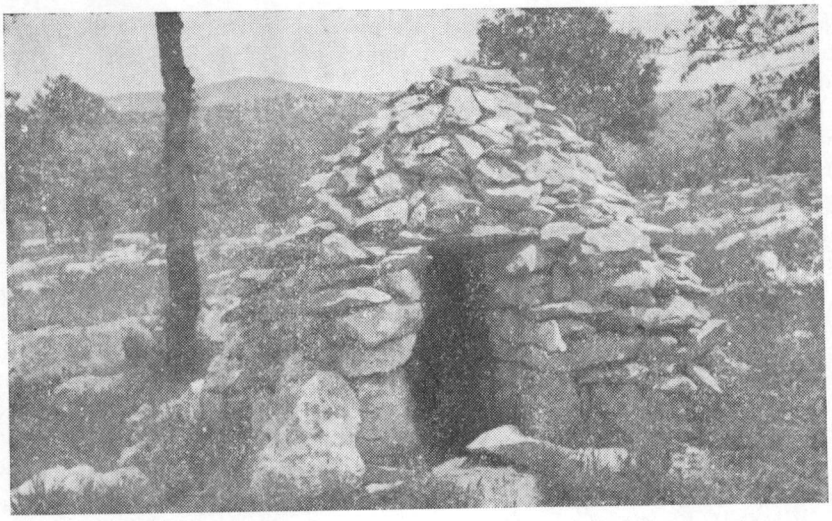
Uspoređujući oblike i konstrukciju KAŽUNA, opažamo razvojni tok od primitivnijih i grubljih, arhitektonski još neizraženih oblika, gotovo poput hrpe kamenja (slika I, prilog 3), do tehnički savršenijih oblika, pravilnijih

[30] Danas su uglavnom porušene ili sasvim zapuštene te KUĆICE, no kazivači pričaju da ih je do drugog svjetskog rata u tom kraju bilo više, uglavnom četvrtastih, s krovom »od škrilja, na jedan kap«, ili okruglih, s niskom gljivastom kupolom. Nalazile su se uz rub obrađenog zemljišta u dubokim kraškim DRAGAMA (vrtačama) koje su ograđene ŽIDIĆIMA. Još uvijek se u tim predjelima nadomak Rijeci nalazi mnoštvo GRIŽA i GRIŽICA (GROMAČA), većih ili manjih humaka kamenja nagomilana prilikom čišćenja terena, kako je to vidljivo i u drugim kraškim krajevima.

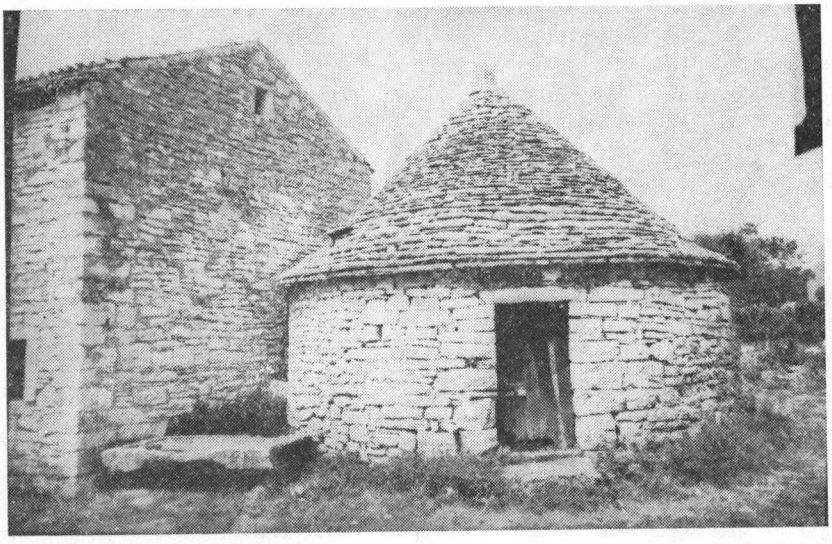
[31] BATTAGLIA, R. Op. cit. (bilj. 8), str. 39—44. i slike 9, 10.

[32] PAGNINI, P. Op. cit. (bilj. 17), str. 129.

[33] STEPINAC-FABIJANIĆ, T. Op. cit., str. 100.

Prilog 3/I

Prilog 3/II

linija, gdje je kamen obrađen klesarskim alatom. Tu je već naglašena razlika u konstrukciji zida i krova, a sam krov građen je zasebno od unutrašnjeg svoda (slika II, prilog 3) [34] Savršenije i kvalitetnije građeni primjerci KAŽUNA najčešće se nalaze u južnoj Istri, u okolici Vodnjana.

[34] Crteži su izrađeni prema tabelarnoj shemi tipova okruglih kućica F. J. Hamma, op. cit. (bilj. 3), str. 312, tabela 16. (TYPENSCHEMA DER ZENTRALBAUTEN) i tabela 17. (KONSTRUKTIONSZEICHNUNGEN DER TYPEN). Za Istru su karakteristični tipovi A (URTYP) i naročito D_1 (MANTELBAU MIT KEGELDACH). Na Cresu je zastupljen uglavnom tip D_2 (MANTELBAU MIT KUPPELDACH) ili C_1 (MANTELBAU MIT TUMULUS). (Vidi prilog 4.)

Nadalje, s obzirom na smještaj, tj. položaj na terenu na kojem su izgrađeni, možemo KAŽUNE svrstati u nekoliko grupa: a) Kažuni podignuti nasred obrađenog polja ili na livadi, b) Kažuni izgrađeni u kutu između zidova kojima je ograđeno zemljište, c) Kažuni uklopljeni poput niše unutar debelog kamenog zida, vrlo malih dimenzija.

Ovisno o vrsti gospodarstva, KAŽUNI mogu biti izgrađeni unutar ograđenog komada obrađenog zemljišta, u polju, vinogradu, masliniku, ili na rubu pašnjaka, odnosno šume.

Način gradnje KAŽUNA određen je materijalom, a to je neobrađen kamen (lomljeni), ili grubo obrađen klesanjem, slagan »na suho« ili povezan žbukom u novije vrijeme. Krupniji i veći komadi kamena upotrebljavaju se za cilindrični zid, a pločasti, plosnati komadi za kupolu. Za gradnju se upotrebljava uglavnom kamen izvađen na licu mjesta prilikom krčenja i čišćenja obradive zemlje. Seljak je na taj način marljivim radom funkcionalno riješio nekoliko problema: obradivu površinu oslobodio je kamenja, njime je ujedno ogradio svoj posjed i u njemu za se izgradio sklonište.

Gradnja KAŽUNA[35] započinje čišćenjem odabranoga zemljišta. Kružni se tlocrt utvrđuje s pomoću štapa određene dužine (oko 1,50 m, ovisno o predviđenom promjeru KAŽUNA), okretanjem oko obilježenog središta. Krug se pri tome grubo označava urezima motkom, unutar kruga zemlja se poravnava, skida se gornji travnati sloj, a materijal se iznosi. Na obodu kruga zabiju se u zemlju u križ četiri štapa, PALÈTE, a zatim se određuje položaj ulaza postavljanjem dvaju većih kamenova međusobno razmaknutih oko 60 cm. Nakon toga na mjesta označena PALETAMA postavlja se kamenje, a onda se popunjava čitav vanjski temeljni krug.

Zid se podiže u prstenovima. Svaki prsten sastoji se od vanjskog i unutrašnjeg reda nepravilnih komada lomljenog kamenja, odnosno grubo klesanog, širine oko 60 cm. Šupljine se popunjavaju sitnom građom, krhotinama koje otpadaju prilikom klesanja. Time se ujedno postiže da kamenje, koje je samo grubo obrađeno, leži u ravnini. Na temeljni krug kamenja postavlja se slijedeći krug i tako se postupno podiže suhozid, koji se lagano suzuje prema gore, radi stabilnosti konstrukcije.

Promjer je unutrašnjosti KAŽUNA najmanje oko jedan metar (mali KAŽUNI primitivno građeni, obično u sklopu ogradnog zida), a u većine kažuna taj je promjer oko 2 do 3 metra, pa i više.[36] Ako KAŽUN ima veći promjer kružnog tlocrta tj. ako je veći od 3 metra, onda se

---

[35] Ti su podaci zabilježeni u Vodnjanu 1984. g. prilikom etnološkog i filmskog dokumentiranja gradnje kažuna odnosno CASITE. Prema scenariju koji sam izradila za tu priliku, u suradnji sa Zavodom za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, snimljene su i prikazane na zagrebačkoj televiziji (Obrazovni program) sve faze izgradnje te osebujne građevine. Graditelji su bili 78-godišnji Antonio Gortan i braća Belci iz Vodnjana. Antonio je u mladosti prisustvovao izgradnji nekoliko CASITA, a 1981. g. sam je izgradio jedno takvo sklonište u vinogradu i masliniku što ga je zasadio s braćom Belcima na mjestu zvanu San Piero. Nova CASITA podignuta je 1984, kao dokumenat o drevnoj graditeljskoj baštini, u predjelu Le brustolade, oko 1 km južno od Vodnjana, uz staru cestu prema Galižani. Promjer je kružnog tlocrta iznutra oko 1,80 cm, visina 1,70 cm, debljina zida oko 60 cm; ima samo jedan otvor, vrata, okrenut prema zapadu. Gradnja je trajala (zbog ograničenog vremena za snimanje) samo četiri dana, s time da je jedan dan prije početka gradnje dovožen potreban kamen s drugog mjesta.

[36] Na najveći KAŽUN dosad naišla sam u sklopu seoskog gospodarstva blizu Galižane. Unutarnji mu je promjer oko 6 m, a visok je preko 5 m.

ponekad masivnom zidu dodaje još jedan vanjski prsten suhozida (KONTRAMŪRO, Vodnjan), visok oko pola metra, da bi se težina kupole prenijela na nj. Širina je ZIDA (MURO TONDO, Vodnjan) uglavnom oko 60—80 cm, no ima i po metar širokih zidova. Unutrašnji prostor južnoistarskoga KAŽUNA može primiti 3 do 4 osobe, ponekad i više.

Ulaz u KAŽUN (VRATA, PORTA) visok je uglavnom oko 90 cm, rijetko je veći od 1 metra, pa se čovjek treba dosta sagnuti da bi ušao. Širina mu je oko 60 cm, a natkriven je redovito nadvratnim kamenom ili pločom. Ima KAŽUNA u kojih su dovratnici (ŠPALÎTE, Vodnjan) i nadvratnik (ŠUJER, Vodnjan; PRÀG, Juršići, Roverija) sastavljeni od većih i lijepo obrađenih kamenova. Nasuprot tome, u grublje, primitivnije građenih skloništa toga tipa, naročito na Krasu ili na Cresu, postoji samo neobrađen nadvratni kamen ili nekoliko njih grubo postavljenih nad ulazom. Velik je broj KAŽUNA na kojima su vrata jedini otvor, koji služi i kao ulaz, i kao prozor, i kao dimnjak, kada se unutra loži vatra. Ulazni je otvor obično orijentiran prema klimatski najpovoljnijoj strani, prema jugu ili zapadu, tako da je zaštićen od hladnih vjetrova, bure i tramontane. Samo iznimo otvor je okrenut prema sjeveru ili istoku (kada to zahtijeva konfiguracija tla ili položaj njive), a tada je izvana obično zaklonjen zaštitnim zidom. Rijetko se nailazi na kažun koji je moguće ili je bilo moguće zatvoriti i zaključati. Vrata su na kažunu, drvena ili željezna, što je noviji elemenat, jer u daljoj prošlosti nije se poznavalo zaključavanje ni kuće ni ostale imovine, koja je ionako bila vrlo siromašna.

Ponekad u zidu nalazimo još dodatne otvore, koje u južnoj Istri nazivaju ŠPÎJA ili ŠKŮLJA. Takvih prozorčića može biti više (1 do 4), a veličina im je s vanjske strane svega oko 15—20 cm u kvadratu, pa se na većoj udaljenosti jedva zamjećuju. S unutrašnje strane taj se otvor proširuje ukoso, da se dobije veće vidno polje, jer su takvi prozorčići služili seljaku da neopazice promatra okolinu i čuva svoj posjed.

U unutrašnjosti KAŽUNA mogu se u zidu naći male udubine, niše, uokvirene pločastim kamenjem. Ta se udubina zove FUNÈŠTRA, FONEŠTRÈLA (Vodnjan), ŠKÀFA (Peroj), SLIPŮLJA (Juršići) ili, najčešće, GÀRMA. Veličina im je obično 20 × 30 cm. Služile su za odlaganje raznih sitnih predmeta, hrane i sl. Iste takve udubine često nalazimo na zidovima po poljima — svrha im je da označe posjedništvo, tj. zid je vlasništvo onoga gospodara prema čijoj je njivi okrenuta GARMA, jer ga je on (ili njegov predak) sagradio. Ako su zid podizali susjedni vlasnici zajednički, tada se GARMA stavlja na obje strane, i svaki vlasnik brine se za održavanje svoje strane zida.

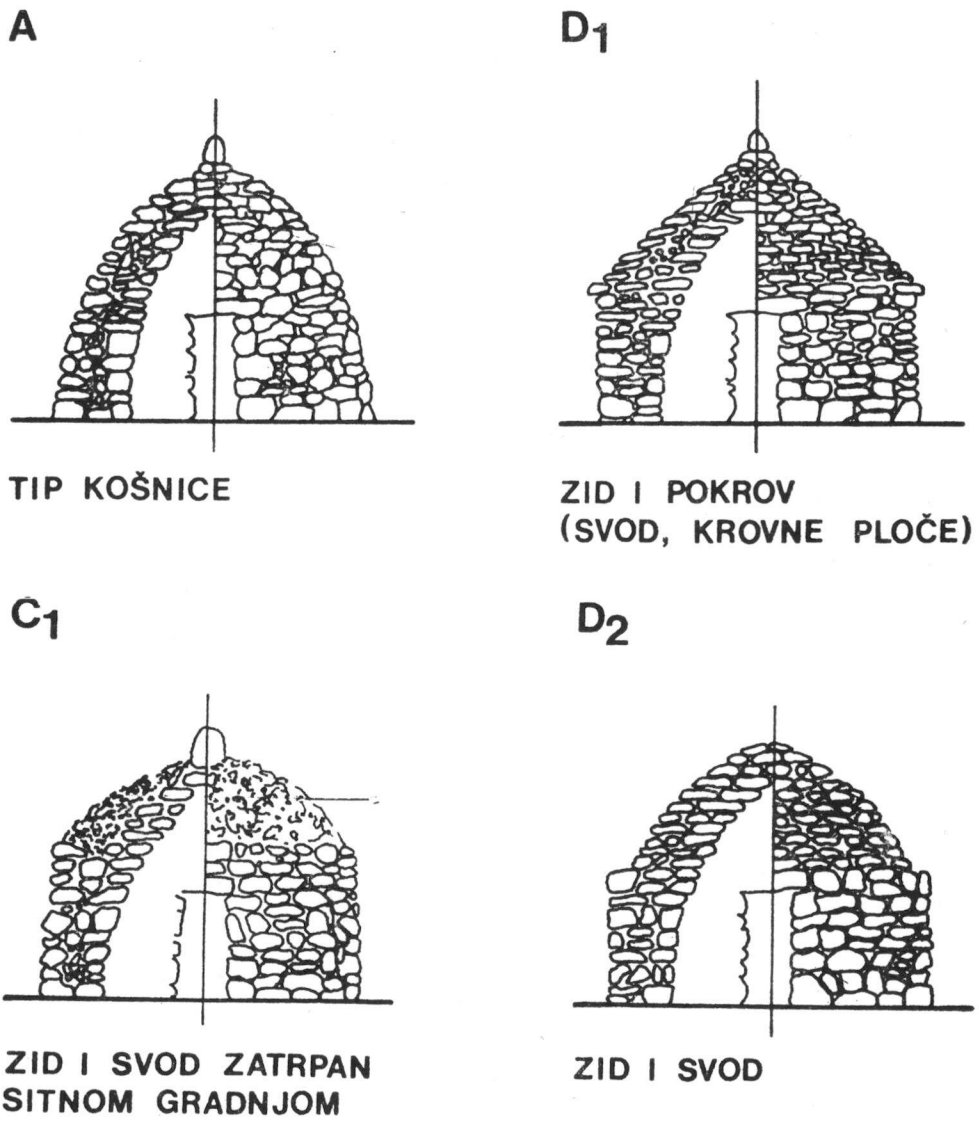
Pod je u KAŽUNU većinom nabijena zemlja ili živa stijena. Uza zid se ponekad nalaze kamene sjedalice, ugrađene konzolno u zid, nekih 10—15 cm iznad razine poda (obično su 3—4 takve ploče), ili je to niska kamena klupa uokrug cijelog prostora (SENTADÒR, Vodnjan). Najčešće se na podu nalaze nabacane kamene ploče, GRÒTE, koje služe za sjedenje.

U središtu ili uza zid okruglog KAŽUNA nalazi se ognjište, (FUGOLÈR, Vodnjan; OGNJÎŠĆE, VÒGANJ u južnoj Istri) kamenjem okruženi prostor u kojem se pali vatra. Samo u najmanjim skloništima (promjera 1 m) nema tragova dima na svodu, odnosno pepela na tlu.

Kružni suhozid podiže se do visine od oko jedan metar, a zatim se započinje gradnjom svoda. Svod (PRÎMO KUVÊRTO, Vodnjan) gradi se od plo-

častog tanjeg kamenja (ŠKRÌLE, južna Istra; LÀURE, Vodnjan), koje se ponekad mora dovesti s drugog mjesta. Za grublje, manje kvalitetno građene KAŽUNE upotrebljavao se je kamen kakav bi se našao na mjestu gradnje, samo se pri gradnji pokrova odabiralo tanje, pločastije kamenje.

Svod je KAŽUNA građen u obliku neprave kupole. Plosnato kamenje niže se kružno u prstenovima, a svaki idući prsten položenog kamenja uži je od onoga na kojem leži. Postupnim zidanjem postiže se da na vrhu ostane uski otvor, koji se zatvara ovećom pločom. Obično je visina svoda u središtu oko 1,70—2 m, tako da se čovjek pod njim može uspraviti. Stabilnost svodu

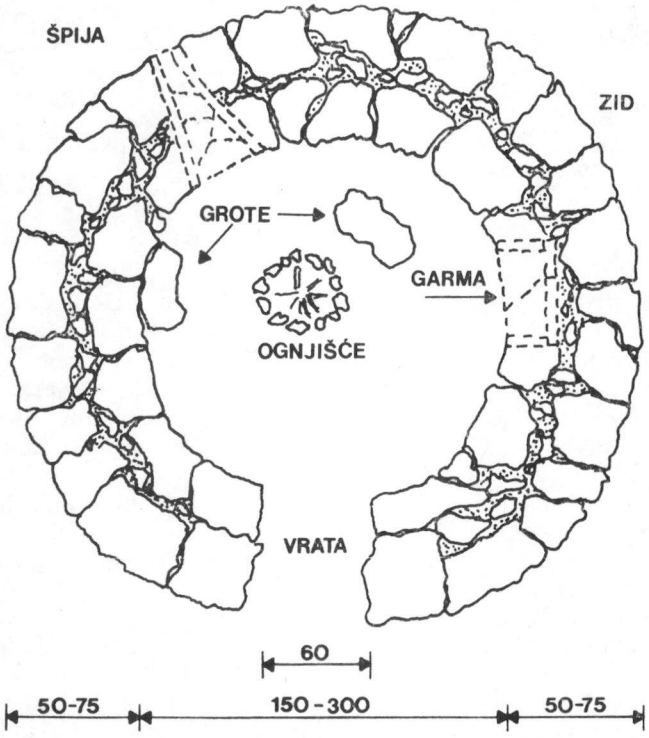

Prilog 4

daje težina kamenova koji u prstenovima leže jedan na drugom. U arhaičnijem tipu KAŽUNA ploče su svoda postavljene koso i ujedno predstavljaju pokrov građevine.

U većine je istarskih KAŽUNA, međutim, preko kupole svoda nasut sloj sitnog materijala, krhotina, a zatim su odozgo, u koso položenim krugovima, nanizane krovne SKRILE, LAURE. Takva krovna konstrukcija u dva sloja naročito je karakteristična za južnoistarske KAŽUNE. U sjevernim dijelovima Istre, na Krasu, a većinom i u Dalmaciji te su građevine tehnički i oblikovno grublje, primitivnije izrade, a svod i krov jedna su konstrukcija. Na vrhu je pokrova (KOVÊRTO, Vodnjan; KLOBÙK, Peroj) također jedna završna okrugla i deblja ploča (KAPÈL, Vodnjan; KORÔNA, Roverija) koja se opterećuje stožastim kamenom (PINĆÙK, Peroj; PIMPINJÔL, Vodnjan). Kamen se postavlja radi ukrasa, a i da bura ne bi digla ploču s KAŽUNA i tako ga otkrila. (Tlocrt i poprečni presjek KAŽUNA vidi u prilogu 5, 6.)

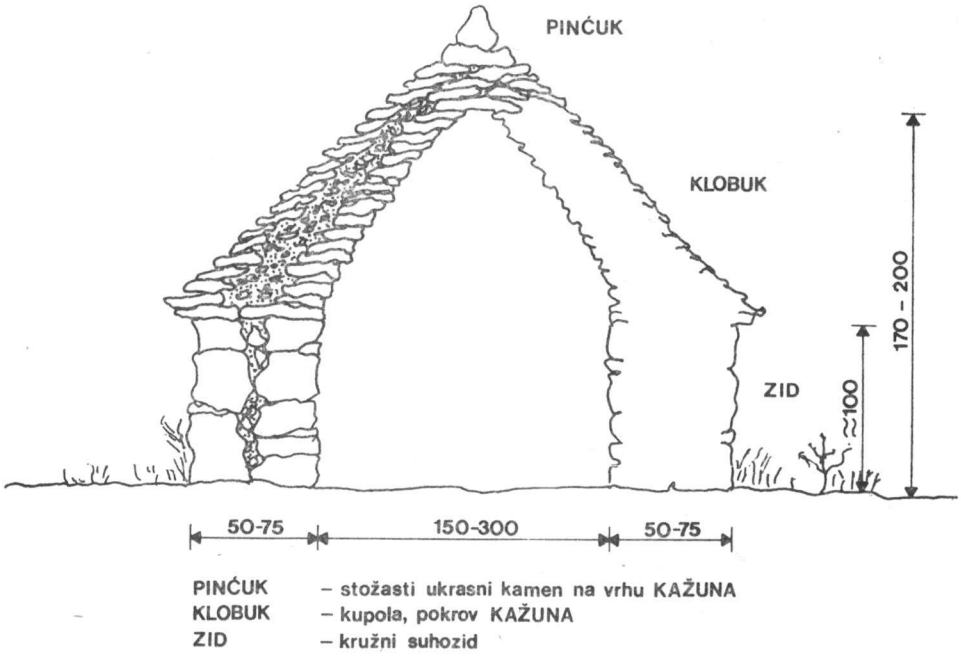
TLOCRT KAŽUNA

ŠPIJA	**- prozor u zidu KAŽUNA**
GROTA	**- kamena ploča koja služi za sjedenje**
GARMA	**- udubina, niša u zidu**
OGNJIŠĆE	**- kamenom ograđeni prostor u kojem se pali vatra**
VRATA	**- ulazni otvor**
ZID	**- kružni suhozid**

Prilog 5

POPREČNI PRESJEK KAŽUNA

Prilog 6

Iznutra se prijelaz zida u kupolu ponekad jedva zamjećuje, pogotovu kad se prostor suzuje već od temelja, tako da unutrašnjost ima oblik košnice. Ponekad se i izvana konstrukcija zida i kupole međusobno jedva razlikuju, ako su građeni od kamena iste vrste. U estetski dotjeranijih KAŽUNA zid je od krovišnog dijela naglašeno odijeljen krovnim vijencem, koji ujedno služi kao okapnica. U južnoj Istri zovu ga VITÌCA, u Vodnjanu PIOVERÎN.

Oblici se kupola međusobno razlikuju; one mogu biti pliće ili više, gljivaste, stožaste, bačvaste itd. Visoke, masivno građene kupole često su postavljene na vrlo debeli kružni suhozid (širine jedan metar, pa i više), što može značiti da su te građevine starijeg postanka.[37]

Na nekim KAŽUNIMA vide se na krovu posebno građeni otvori za dim, s pločom postavljenom na dva kamena stupića (KAMÎNO, Vodnjan; BARKÔN, Roverija). Lijepo klesana VITICA i BARKON, kao dodatni dijelovi KAŽUNA, pa savršeniji izgled, tanji zidovi i kompliciranija konstrukcija kupole (svod građen zasebno od vanjskog pokrova) ukazuju na utjecaj zanatskog graditeljstva.[38] »Istarski kažun je tipičan primjer kako se narodno graditeljstvo razvija od primarnih oblika i prirodnog materijala k usavršenijim, ali uz to kompliciranijim rješenjima.[39]

[37] BATTAGLIA, R. Op. cit. (bilj. 8), str. 69.
[38] FREUDENREICH, Op. cit. (bilj. 16.b), str. 179, 182.
[39] FREUDENREICH, A. O istarskoj narodnoj kući. Rad XVII kongr. Saveza udruženja folklorista Jugoslavije (Poreč, 1970), Zagreb, 1972, str. 37.

U Istri ima velik broj KAŽUNA, odnosno KAŽETA, četverokutnog tlocrta. Konstrukcija zidova takva skloništa izvodi se na isti način u suhozidu. Krov tada može biti na jednu ili dvije STRIHE, a kamene ploče, ŠKRILE, obavezno su poduprte drvenim gredama po širini objekta. Takva je konstrukcija krovišta kratkotrajnijeg vijeka, jer drvo istrune. Kamena kupola, međutim, urušava se tek uslijed poremećaja u stabilnosti zemljišta (odronjavanje terena) ili dugotrajnog djelovanja vremenskih prilika na kamen.[40] Ulaz u KAŽETU je najčešće na lijevoj ili desnoj strani šire osnovice zida, a ognjište u suprotnom kutu. Ostali se elementi podudaraju s onima već opisanim u kružnih građevina. Dimenzije tih skloništa variraju (od 1 × 1,5 m do 3,5 × 5 m). Zidovi također mogu ponekad biti do metar široki.

Posebno je interesantan oblik KAŽUNA kojemu je tlocrt kvadrat, odnosno kojemu zidovi tvore nepravilnu kocku nad kojom se nadvija kupola. Takav »prijelazni« tip dosta je rijedak, dok se oni s krovom na jednu ili dvije vode u Istri često pojavljuju, i čini se da su na mnogim mjestima potisnuli okrugli tip.

Istim suhozidnim načinom građenja, pravokutnog tlocrta, samo većeg opsega, građene su i štalice za stoku, DVÒRI, raspršene po poljima i šumarcima u Istri. U zaleđu Rijeke slične kamene kućice, VÊJNICE, natkrivene slamnatim krovom i zatvorene drvenim vratima, služile su za spremanje suhog lišća (VÊJA) u šumi.

U opisu poljskih kućica u Istri potrebno je još spomenuti skloništa izgrađena od slame, također kružnog oblika, koja su u južnoj Istri (Bale, Krmed) poznata pod nazivom PLÎVNE. Konstrukcija je od drvenih prutova kvadratne osnove. Slične su slamnate KÙĆICE u Buzeštini (tip indijanskog šatora s kvadratnom osnovom), koje izvana izgledaju poput slamnatih košnica. U takve slamnate kućice mogu se skloniti pred kišom samo jedan ili dva čovjeka.

Na više mjesta po Istri, posebno u plodnim dolinama uz riječne tokove, nalaze se improvizirane nadstrešnice, s pokrovom od slame ili od trstike, u novije vrijeme sve više od plastike; krović je postavljen na drvene motke. U novije doba po poljima, naročito u blizini većih naselja, niču i BARÀKE napravljene od raznih novih vrsta materijala, obično s krovom na dvije vode. Zatvorene vratima i zaključane lokotom, služe najviše za odlaganje pribora potrebna za rad.

Funkcija kažuna

Prema iskazima kazivača osnovna je uloga KAŽUNA da ljudima pruži zaklon od nevremena ili jakog sunca za vrijeme radova na poljima i u vinogradima koji su udaljeni od sela. U današnje doba strojevi za obradu zemlje omogućuju poljoprivredniku da brzo i kvalitetno obavi posao, a posluže mu i kao prijevozno sredstvo, pa on više nije primoran da se duže zadržava na njivi, izvan sela i kuće. KAŽUNI još ponekad poslužе kao zakloni od kiše i kao privremena spremišta hrane i alata prilikom radova na zemlji. Neki od njih, sagrađeni bliže naselja ili u sklopu seoskog domaćinstva (kao npr. u

[40] Arheološki nalazi na raznim stranama svijeta ukazuju da su se svodovi građeni po principu neprave kupole održali još iz pretpovijesnog doba. Najpoznatiji je primjer Atrejeva grobnica u Mikeni.

Galižani), pretvoreni su u kokošinjac, spremište, kućicu za psa i sl. Također se i lovci znadu zavući u KAŽUN pred nevremenom i u njemu se uz vatru ogrijati.

Nekada je bila naglašenija uloga KAŽUNA kao pastirskog skloništa (do sredine ovog stoljeća u Istri je bilo razvijeno ovčarstvo). Ljeti su se tu pastiri zadržavali i preko noći, a u blizini su imali izgrađene i ograde za ovce, također u suhozidu. U teška vremena siromaštva i gladi u prošlim stoljećima, pa još i do zadnjeg rata, seljaci su često u KAŽUNU stražarili nad svojim usjevima i vinogradima pred berbu, boravili tu često i noću, u strahu da im netko krišom ne pobere prirod. Zato se još može čuti od ljudi podatak: »Kažun je za špiju!«, tj. za izviđanje, stražarenje, a ŠPIJA je također naziv u Roveriji za mali otvor, prozorčić u zidu KAŽUNA.

Iako je, promjenom načina života i proizvodnje u selu zapuštena izgradnja tih kamenih kućica, ponegdje se naiđe na KAŽUN NA JEDNU STRIHU kojemu je krov obnovljen kanalicama (crijepom), ili je čitav izgrađen u betonu i zatvoren vratima. Takve objekte, spremišta, danas češće nazivaju BARAKE, po uzoru na slične kućice u predgrađima većih gradova. Prema usmenim potvrdama kazivača, dosta je velik broj okruglih KAŽUNA podignut u vrijeme prije prvog svjetskog rata odnosno između dvaju svjetskih ratova. Kraj Peroja je veliki KAŽUN usred zapuštenog vinograda i na njemu je urezana godina 1873; u nadvratnom kamenu okruglog KAŽUNA u okolici Šišana uklesana je godina 1924. (zid je izvana ožbukan); također u nadvratnom kamenu okruglog KAŽUNA kraj Štinjana uklesana je godina 1952. (kamen je pažljivo klesan i povezan betonom).

Za period između svjetskih ratova, tj. u doba Italije, spominje se da su u KAŽUNIMA potajno pekli rakiju, skrivajući se od financa, tj. od poreza. Za vrijeme drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega velik je broj KAŽUNA srušen. U ratu su stradali zato jer su se u njima često skrivali partizani, a nakon rata zbog težnje za obračunom sa svim što se smatralo »starim i zaostalim«. Mnogi su kažuni nakon rata jednostavno bili zapušteni, zajedno s oranicama i vinogradima gdje su stajali, u eri masovnog napuštanja sela i zemlje i odlaska u gradove. Također se samljeveni kamen iz zidova na poljima i od KAŽUNA u velikim količinama upotrebljavao kao građevni materijal.

Spomenična je vrijednost KAŽUNA velika, s obzirom na to da njihov oblik i konstrukcija govore o prastarom kulturnom i predajnom nasljeđu i o izvanrednom umijeću seljaka graditelja da funkcionalno organizira jednostavan prostor i prilagodi ga kraju i podneblju. Zato je izvanredno značajan podatak da je u novije vrijeme (1981. godine) na tradicionalan način izgrađen KAŽUN (u lokalnom dijalektu CASITA) u vinogradu blizu Vodnjana. Sedamdesetsedmogodišnji graditelj Antonio Gortan pristao je da ponovi svoje umjeće godine 1984, što je dokumentirano etnološkim filmom.[41] Tako je uhvaćena jedna od posljednjih prilika da se to drevno iskustvo zabilježi u trenutku nastajanja u izvornom ambijentu. (Vidi prilog 7.)

Nekoliko KAŽUNA izgrađeno u novije vrijeme predstavlja imitaciju originalnog oblika ubačenog u novi ambijent, obično unutar novoizgrađene kuće ili okućnice. Takav je primjer KAŽUNA izgrađena 1979. godine u sklopu jedne obiteljske kuće u Kanfanaru. To je veliki okrugli prostor s kupolom

[41] Vidi bilj. 35.

Prilog 7

koji ljeti služi obitelji za boravak. Podigli su ga seoski zidari bez upotrebe zidarskog metra i drugih pomagala, ali su pažljivo klesani kamen ipak povezivali betonom.

Podrijetlo i razvoj kažuna

Za etnologa veoma interesantno pitanje funkcije KAŽUNA — za koju je svrhu narod gradio i do najnovijeg vremena upotrebljavao KAŽUNE? — zahvaća ujedno i pitanje njihova podrijetla: od kada se grade i gdje im je ishodište?

Današnji paleoetnolozi i arheolozi slažu se s činjenicom da KAŽUNI okruglog tlocrta u Istri konzerviraju u svom izgledu i arhitektonskoj strukturi arhaični karakter primitivnih jednoprostorijskih nastambi od kamena stanovnika prethistorijskih istarskih kašteljera ili gradina.[42] Očuvani primjerci suhozida na lokacijama gradina (pretpovijesnih utvrda ili naselja terasastog oblika, koje su redovito smještene na uzvisinama, vrhovima brijega, tj. na dominirajućem, ali zaštićenom terenu) pružaju podlogu za analizu razvoja najstarijih nastambi i za otkrivanje njihovih konstrukcijskih karakteristika.

Također na temelju komparacije s genezom izgradnje grobova, brončanodobnih tumula i nadgrobnih spomenika — cipusa, u kojima se naziru odrazi oblika i konstrukcije nastambe, može se pretpostaviti da je naj-

[42] GORLATO, L. Op. cit. (bilješka 15.b), str. 49.

stariji tip nastambe na našem priobalnom području bio građen u suhozidu kružnog tlocrta.[43]

Do sličnih zaključaka došli su već početkom stoljeća arheolozi u Istri, iskapanjem i proučavanjem nekoliko grobnih tumula.[44] A. Gnirs je na brdu Valmarinu, sjeveroistočno od Pule, naišao na ostatke kružnog suhozida, kao i na brdu Rankonu na Brijunima.[45] R. Battaglia se nadovezuje na proučavanja A. Gnirsa pa spominje cilindrični suhozid ispod jednog grobnog humka na brežuljku Paraviji kod Barbarige, zatim na Monte Magnanu (Barbariga) i Monte Pomeru (kod Pule). Konstrukciju i geografsku difuziju tumula u južnoj Istri uspoređuje sa sličnim razmještajem još danas postojećih KAŽITA ili KAŽUNA.[46] U novije vrijeme iskapanja B. Baćića na gradinama Makadanju, Kuncima, Kasu, Maklavunu i dr. dala su interesantne i meritorne podatke koji se odnose na izgled gradina i ostatke naselja i grobova u njima. U više lokaliteta otkriveni su ostaci brončanodobne kuće, četvrtastog tlocrta, udubljene u živu stijenu (Makadanj kod Rovinja) ili na zemlji (Kas kod Bala). Okrugle kuće iskopane su na Pulcu iznad Rijeke, a objekat (vjerojatno kultni) na Sv. Andjelu kod Poreča također je kružan. Brončanodobni stanovnici Istre pokopavali su svoje pokojnike u tumule u sjedećem ili bočnoležećem položaju. Konstrukcija tumula ukazuje na oponašanje oblika tadašnjih stambenih objekata okruglog tlocrta (primjeri sa Žamnjaka, Maklavuna, Paravije).[47]

Nadalje je interesantan podatak o nalazu brončanodobnog gradinskog naselja s ostacima kružnih građevina na lokalitetu Tondolonu blizu Savičente u južnoj Istri. Iako još neobjavljeni, zbog nedostatnog arheološkog istraživanja,[48] nalazi s toga lokaliteta izvanredno su značajni za proučavanje razvoja nastambi u Istri, jer su u kružnim gomilama kamenja na drugom platou gradine (ima ih tri) pronađeni ostaci ognjišta, dijelovi kamenog žrvnja i kamene sjekire, pa krhotine brončanodobne keramike, što sve upućuje da se radi o nastambama, a ne grobnim humcima. Dosadašnji nalazi na

[43] SUIĆ, M. Op. cit. (bilj. 12), str. 95. Na temelju proučavanja ilirskih nadgrobnih spomenika I—III. st. n. e. na obalnom području od istočne Istre do zadarsko-šibenskog zaleđa, tzv. LIBURNSKIH CIPUSA, autor nalazi njihovu genetičku vezu s prethistorijskim tumulima (koje su obilježavali i iz kojih su se razvili). Usporedbom vanjskog oblika CIPUSA i BUNJE (KAŽUNA) utvrđuje identičnost konstruktivnih elemenata. CIPUS, GROB-SPOMENIK predstavlja stan preminulih i oponaša stan živih (kružnu građevinu presvođenu kupolom). Takvo shvaćanje, GROB — NASTAMBA, veoma je staro u tim krajevima, a tragove mu nalazimo u prethistorijskim grobnim humcima paleomediteranskog stanovništva.

[44] Kašteljere (tal. castellieri, od lat, castellum, castrum) ili gradine na području Istre proučavali su arheolozi još od sredine prošlog stoljeća: Kandler, Discorso sull' Istria (1867), T. Luciani, L'Istria (1866), R. Burton, op. cit. (bilj. 4) (1877), C. Marchesetti, op. cit. (bilj. 5) (1903), A. Gnirs, op. cit. (bilj. 6) (1906, 1925) itd. Već su tada postavljene neke hipoteze o nastambi pretpovijesnih stanovnika kašteljera, na temelju proučavanja grobnih tumula. Na istarskom području zabilježeno je oko 400 utvrđenih gradina (ali se pretpostavlja da ih je bilo više), što ukazuje na veliku naseljenost Istre u to doba.

[45] GNIRS, A. Op. cit. a), str. 300. i dalje, b) str. 38, 107. i sl. 25. (bilj. 6).

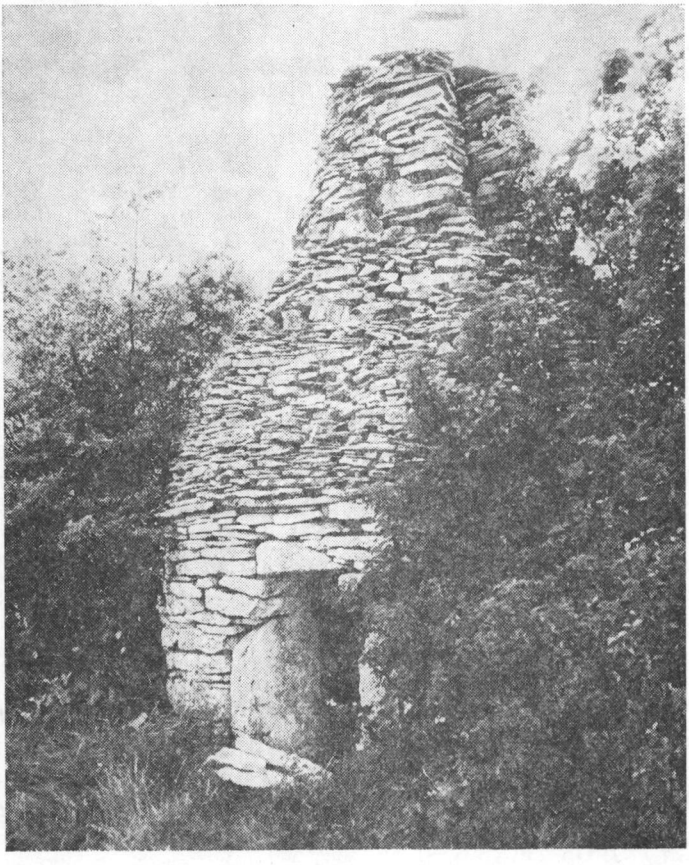
[46] BATTAGLIA, R. Op. cit. (bilj. 8), str. 72, 73. i slike 9, 10.

[47] BAČIĆ, B. Op. cit. (bilj. 14), a) str. 197—210; c) str. 27—45.

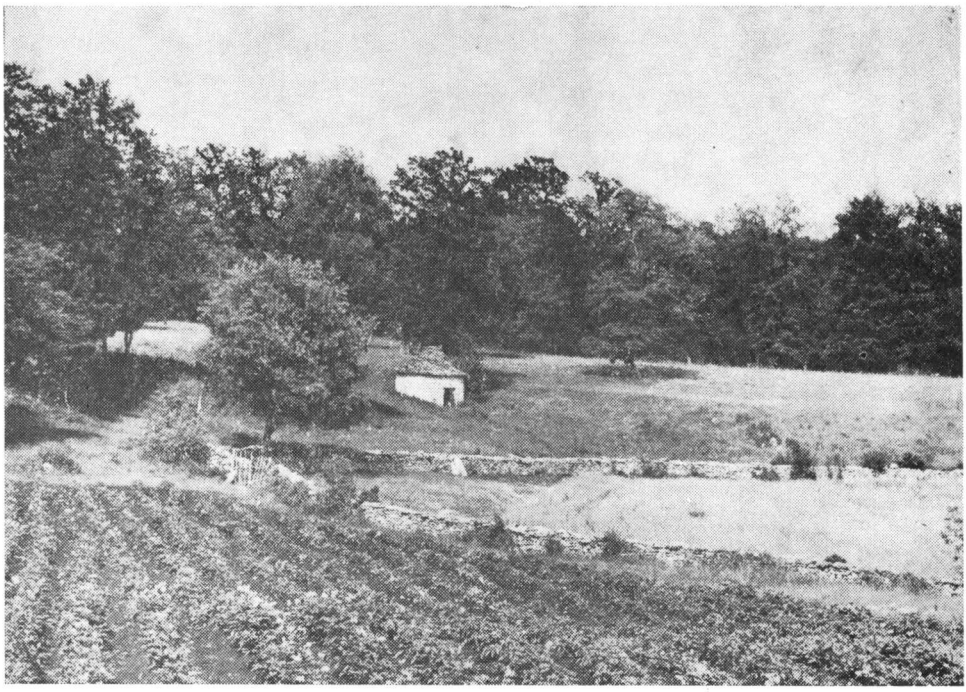
[48] Arheološko nalazište TONDOLON imala sam priliku posjetiti i fotografirati g. 1981. zahvaljujući arheologu Borisu Bačiću iz Arheološkog muzeja Istre u Puli, koji je radio na tamošnjim početnim iskapanjima i dao mi podatke koje ovdje iznosim.

Prilog 8/III

Prilog 8/I

Prilog 8/II

gradini Tondolonu pokazuju da lokalitet pripada brončanom dobu, a u kasnijim razdobljima (halštat) nije bio nastanjen.

Presjeci su kružnih naslaga kamenja otprilike 3—5 metara. Interesantno je da se po sredini kružnog tlocrta nekoliko djelomično istraženih gomila pruža poprečni zid debljine oko 80 cm. Takav presjek tlocrta praktički je identičan nalazima kružnih nastambi na neolitskim i brončanodobnim gradinskim lokalitetima na Cipru, Kreti i u Albaniji.[49]

Okrugle konstrukcije poput tih možemo povezati s pretpovijesnim građevinama dalje na Mediteranu, kao što su NURAGHI na Sardiniji, TALAYOT na Minorki i slični grobni objekti — tipa THOLOS — na cijelom području Mediterana, od Anatolije na istoku do Britanskih otoka, Irske i Skandinavije na sjeverozapadu. Spomenuti tipovi pretpovijesnih građevina pripadaju arhitekturi paleomediteranskog perioda ili tzv. megalitskoj kulturi u južnoj Evropi.[50]

Tom kulturnom razdoblju pripadaju još neki relikti u materijalnoj baštini na našem prostoru, između ostalog pojava kamenih košnica, zabilježena na Braču, Hvaru, u Makarskom primorju, Makedoniji, a na širem području susreće se ta pojava od Kašmira i Afganistana pa Bliskog Istoka, dalje, Grčke, južne Italije i sjeverne Afrike do južne Francuske, Pirineja i Engle-

[49] SINOS, Stefan. Die Vorklassischen Hausformen in der Ägäis. Deutsches Archäol. Institut, Mainz am Rhein, 1971, table 10—16.

[50] HAMM, F. J. Op. cit. (bilj. 3), str. 299, 300.

ske.[51] Nadalje, ovamo ulazi tradicija postavljanja pokojničkih kamenih POČIVALA, MIRILA (uzduž rubnog područja na zapadu Balkanskog poluotoka i, šire, na Mediteranu), kao i niz kamenih nadgrobnih spomenika sa slikovnim prikazima (STEĆCI, CIPUSI i dr.) koji se mogu smatrati megalitskima, a i obilježavanje groba krugom od kamenja i dr.[52]

Usporedimo li, nadalje, geografski razmještaj paleomediteranskih suhozidnih konstrukcija kružnog tlocrta sa svodom građenim u tehnici neprave kupole, s razmještajem građevina slične konstrukcije i recentnijeg postanka (do nekoliko stoljeća unazad), koje su još u upotrebi većinom kao privremena boravišta, skloništa ili gospodarska spremišta, možemo utvrditi međusobnu podudarnost pojave na cijelom spomenutom području (usp. kartu br. I).

Razvoj okruglih građevina, kako smo vidjeli, nije tekao u smislu izgradnje nastambi, nego se njihova funkcija degradirala u pomoćne gospodarske objekte. Pravokutni oblik nastambe, raširen već u pretpovijesno doba (period kasne bronce i halštata) na području Mediterana, bio je, svakako, spretniji, naročito prilikom proširivanja, dodavanja prostorija.

Na našem priobalnom području četverokutni oblik nastambe u suhozidu i raširenje te pojave u toku drugog milenija pr. n. e. povezuje se s ilirskim prodorom. Promjene u etničkom sloju (na relaciji predindoevropski Mediteranci — Iliri) morale su se odraziti i u načinu gradnje nastambi: četverokutni oblik i konstrukcija nastambe bili bi, prema tome, autohtono ilirsko dostignuće, na što ukazuju nalazi na arheološkim lokalitetima sjevernojadranskog područja i njihova arhitektonska analiza.[53] Okrugle oblike nastambi Iliri su ovdje zatekli i kasnije ih djelomično preuzeli u stambene ili gospodarske svrhe. Taj podatak je, svakako, interesantan, jer je područje Istre primjer mješovite rasprostranjenosti okruglih i četverokutnih građevina otkrivenih na arheološkim lokalitetima predilirskih i ilirskih gradina.[54] »Oba arhaična tipa jednoprostorne nastambe morala su predstavljati najrasprostranjenije oblike izgradnje nastamba ratarskog i stočarskog pučanstva na izvangradskom području Istre i Kvarnera u razmatranom ranosrednjevjekovnom razdoblju.«[55] Takva je situacija bila prisutna i dalje uzduž jadranske obale.

U knjizi o Ilirima A. Stipčević[56] spominje relaciju između nalaza ostataka ilirske kuće pravokutnog oblika u Radovinu blizu Zadra, zatim istog tipa kuće na istom lokalitetu iz rimskog perioda, a na osnovi usporedbe tih kuća s onima koje se i dan-danas grade u kraškim krajevima (ili su se doskora gradile) zaključuje da se njihov tlocrt i način gradnje nije mijenjao sve do najnovijeg vremena.

A. Mohorovičić navodi sličnu relaciju između nekadašnjih pravokutnih ilirskih kuća i onih još uvijek postojećih (donedavna čak i korištenih u

---

[51] DOMAĆINOVIĆ, Vlasta. Košnice od kamena. Zbornik I kongr. jugoslav. etnologov i folkloristov, Rogaška Slatina, 1983, str. 372—375.

[52] GAVAZZI, Milovan. Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb, 1978, str. 226—243.

[53] MOHOROVIČIĆ, A. Op. cit. (bilj. 13), a) str. 388—391.

[54] Vidi bilj. 14.

[55] MOHOROVIČIĆ, A. Op. cit. (bilj. 13), c) str. 319—320.

[56] STIPČEVIĆ, A. Op. cit. (bilj. 20), str. 108, 109. Autor se poziva na rad arheologa Š. BATOVIĆA, Istraživanja ilirskog naselja u Radovinu. Diadora, 4, Split, 1968, str. 53—70.

stambene svrhe) na sjevernojadranskim otocima (Cresu i Lošinju, pa Susku, Velim i Malim Srakanama).[57] Komparativna analiza ukazuje na začudnu identičnost u funkcionalnoj, konstruktivnoj i oblikovnoj koncepciji građevina koje potječu iz toliko različitih i udaljenih vremenskih razdoblja. Spomenuti tip nastambe održao se u životu na izoliranim otočnim lokalitetima zahvaljujući konzervativnom slavenskom, tj. hrvatskom stanovništvu koje je preuzelo ilirsku tradiciju gradnje nastambi pod utjecajem slične vlastite graditeljske tradicije u slavenskoj pradomovini, posebno što se tiče konstrukcije krovišta na četverokutnoj osnovi. Ovdje još možemo dodati slična konstruktivna rješenja u gradnji i izgledu primitivnih niskih kućica pokrivenih slamom, tzv. POZEMOLJKI na području Pazinštine i Žminjštine, pa sličnih štalica za stoku, DVORA, široko rasprostranjenih u Istri.

Međutim, funkcija građevina okrugla tlocrta već od ilirskog perioda prelazi od nastambe (koja je sada sve češće četvrtastog oblika) u pomoćne gospodarske objekte i privremena skloništa. Ipak imamo i u Istri podatak,[58] zabilježen prema sjećanju starijeg kazivača godine 1960, da je KÀŽÛN NA KÒLO, tj. okrugli, služio kao stalan stan jednoj siromašnoj obitelji u Mednjanu. Kada je ta obitelj napokon (prva polovica ovog stoljeća) sagradila kuću, KAŽUN je ostao u dvorištu i služio kao štala. Mora da je takvih primjera upotrebe KAŽUNA (makar iz nužde) nekada bilo i više na tom području.

Za dalmatinske BUNJE kaže Ć. Iveković: »Što su bunje starije, to su bolje građene, a po raznim znakovima vidi se da su služile samo za stanovanje.«[59] Zatim isti autor navodi povijesni podatak iz srednjeg vijeka (isprava od 5. listopada 1258) gdje se govori o ostavštini kojom neka Dragehna dobiva, između ostale imovine, jednu BUNJU na doživotno uživanje. Nadalje, za stanovanje je služila i stara »šuplja gromila« u Bilicama, izvana zatrpana nagomilanim kamenjem, iznutra četvrtasta i natkrivena kupolom.

Sličan primjer kontinuiteta te vrste nastambe zabilježen je na otoku Hvaru,[60] gdje je lociran kompleks TRINA (TRIN, TRIM, BUNJA), na položaju Rake kod Jelse, koji svojim izgledom dokazuje da je služio za stalno ili bar privremeno stanovanje u daljoj prošlosti (srednji vijek?). Za razliku npr. od TRULLA iz Apulije u južnoj Italiji, koje su arhitektonski savršenije građevine kružnog tlocrta (izgledom i konstrukcijom bliže KAŽUNIMA u Istri) pa još i danas služe kao stanovi ljudima, na Hvaru razvoj TRINA nije tekao o tom pravcu jer su društveni i gospodarski uvjeti života bili različiti, a građevinski utjecaj preuzet je najprije iz ilirske tradicije, a zatim od grčke civilizacije i kuće tipa MEGARON (prenijete putem rimske dominacije), pa se funkcija TRINA degradirala u privremeno sklonište za ljude ili u nastambu za blago. Možemo smatrati, prema svemu navedenom, da se slično dogodilo i s KAŽUNIMA u Istri.

[57] MOHOROVIČIĆ, A. Op. cit. (bilj. 13), b) str. 350—356.
[58] NAZOR, Darja. O kamenim kružnim kućicama u Istri. Rukopis, 1960, Katalog rukopisnih zbirki, Etnološki zavod JAZU, Zagreb.
[59] IVEKOVIĆ, Ć. Op. cit. (bilj. 7), str. 414, 415, 417.
[60] SKRIVANELI, P. Op. cit. (bilj. 21), str. 26—34.

Zaključak

Izneseni podaci o rezultatima arheoloških istraživanja i primjerci tih građevina koje još danas nalazimo na terenu, pa zapisi i kazivanja o njima potvrđuju nam da KAŽUNI ili KAŽETE, HIŠKE, BUNJE, ĆEMERI, KUĆERICE i TRINOVI predstavljaju najstariju arhitektonsku baštinu istarskog poluotoka, Krasa i Dalmacije.

Prilozi

PRILOG 1. Rasprostranjenost suhozidnih građevina okruglog tlocrta u Evropi (prema F. J. HAMM, op. cit., bilj. 3).

PRILOG 2. Rasprostranjenost suhozidnih građevina okruglog tlocrta u Istri (prema vlastitim terenskim istraživanjima).

PRILOG 3. I. Pastirska HIŽICA blizu Lupoglava u Istri, II. Galižanska CASITA

PRILOG 4. Shema tipova okruglih kućica u Istri, na Krasu i na Cresu; crteži izrađeni prema shemi tipova okruglih kućica u F. J. HAMM, op. cit. (bilj. 3), str. 312, tabela 16, 17.

PRILOG 5. Tlocrt kažuna

PRILOG 6. Poprečni presjek kažuna

PRILOG 7. Vodnjanska CASITA i graditelj A. Gortan,

PRILOG 8. I. KAŽUN blizu Kanfanara, II. KAŽUN kraj Žminja III. KAŽUN kraj Vodnjana

Tihomira Stepinac-Fabijanić

PALAEOETHNOLOGICAL RESEARCH OF THE CIRCULAR STONY FIELDHOUSES IN ISTRIA

Summary

In many parts of the Adriatic cosat, particularly in central Dalmatia and on the islands, in southwest Istria and on Kras, unusual fieldhouses are found, built of stone without mortar on circular base and covered with a vault built in a corbelling technique. In Dalmatia these structures are known as: BUNJE, ĆEMERI, POLJARICE, KUĆERICE, on Hvar as TRIM, and in Istria they have Italian name CASITA, as well as Croatian terms KAŽUN, KAŽETA, KUĆICA. On Kras they are called HIŠKA, HIŠICA, KOČA. The present research on these particular examples of traditional architecture has shown that in addition to similarities in the constructional elements (round walls, entrance covered by a stone slab or beam, and the roof in the shape of a false cupola, etc), there are also similarities in their setting, use and even origin and development from prehistoric primitive monocellular houses and tumuli of the palaeomediterranean period in southern Europe. This can be supported by the archaeological findings from prehistoric settlements, as well as the identical constructional form of the buildings which are functioning nowadays as fieldhouses or storages, and even as temporary houses. Besides the whole length of the Yugoslav Adriatic coast, these peculiar structures can be found all over the Mediterranean region. Istrian KAŽUNI have a more complicated architectural form, where the stone is partially worked and the roof is built separately from the lower structure The top of the roof is decorated with a conical stone. The nomenclature of individual elements of the Istrian KAŽUN are also well preserved, especially in the area of Vodnjan. Because of changes in life style today, these archaic examples of traditional architecture are losing their fundamental function as fieldhouses, and are often being abandoned and rapidly disappearing from the rural environment. Palaethnological research shows, in relation to the social and economical conditions in the past, the emergence, development, and various forms of use of these structures in the northern Adriatic region.